

УДК 159.922.4: 81'373.47

Оксана Турчин

ЕКСПРЕСИВНО-МОВЛЕННЕВА СПЕЦИФІКА КОМУНІКАТИВНОЇ АКТИВНОСТІ В ЕТНОПСИХОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

У статті розглянута національно-культурна специфіка різних лінгвокультурних спільнот, що впливає на результати і ефективність спілкування як на вербальному, так і невербальному рівнях. Аналізуються особливості національної психології та культури певних народів. Досліджується зв'язок національної культури і мовленнєвого спілкування.

Ключові слова: мовленнєва поведінка, культурна традиція, мовленнєвий етикет, культура спілкування, лінгвоетнічні особливості, комуніканти, процес комунікації, невербальна поведінка.

Актуальність проблеми. Останнім часом у зв'язку зі зростанням інтенсивності міжмовних та міжкультурних контактів особлива увага лінгвістів та психологів спрямована на вивчення процесу спілкування представників різних культур. Національно-культурна специфіка тих чи інших лінгвокультурних спільнот впливає як на сам процес спілкування, так і на його результати та ефективність.

Осмилення проблем спілкування людей, які належать до різних культур і говорять різними мовами, стало необхідним у зв'язку з викладанням іноземних мов [2, с. 3].

Мета повідомлення: з точки зору етнопсихолінгвістики розглянути особливості експресивно-мовленнєвої специфіки представників різних народностей.

Аналіз проблеми в науковій літературі. Дослідженням означеної проблеми займалися А. Вежбицька, І.Н. Горелов, В.В. Красних, О.О. Леонт'єв, Ю.А. Сорокін, Є.Ф. Тарасов, Е.Т. Hall та ін.

Національна й культурна свідомість не формується поза мовою. Будучи репрезентованою системою цінностей, традицій і обрядів етнічної групи, вона знаходить своє відображення в мові, тому що мова – це колективна пам'ять мовців, пам'ятник культури, хроніка національної історії, національної долі. Мова як один із засобів мислення, як пам'ять нації та її історії відображає когнітивний досвід нації, її духовні й етичні ідеали, особливості історичного розвитку на шляху прогресу та її характер [4, с. 4]. Саме мова, правильніше мовлення (мовленнєва поведінка, мовленнєва діяльність), є засобом передачі соціального досвіду і культури певного народу. Тому представники однієї лінгвокультурної спільноти, контактуючи з членами іншої лінгвокультурної спільноти і навіть спілкуючись мовою останньої, діють за "своїми" моделями поведінки, використовують "свої" жести, опираються на "свої" культурні знання [2, с. 3], адже кожному народу притаманна своя національна модель мовленнєвої поведінки.

Саме етнопсихолінгвістика спрямовує свою увагу на численні зіставлення моделей поведінки багатьох народів, аби поглибити уявлення про особливості культури спілкування в її мовленнєвих і немовленнєвих проявах. Спостереження показують, що північні народи – наприклад, норвежці, шведи, фіни – говорять тихіше і менш емоційно, ніж південні – іспанці та італійці. Багато південних народів – грузини, цигани, турки, араби, високорослі етнічні групи негроїдної раси – переважно говорять голосніше, ніж італійці та іспанці. Деякі східні народи – японці, в'єтнамці, бірманці, індуси – спілкуються неголосно.

Тут, ймовірно, поряд з іншими факторами значну роль відіграє місце проживання і пов'язані з ним кліматичні умови. Однак з різною гучністю розмовляють і сусідні народи, що проживають на одній географічній широті, – німці, французи, англійці [6].

А. Вежбицька, польська дослідниця, яка жила та працювала в Америці, Росії, ґрунтовно досліджувала культури різних етнолінгвістичних реалій, зокрема англо-американську та японську.

Порівнюючи японську та англо-американську культури, польська дослідниця дійшла висновку, що в японській культурній традиції не заохочується пряме вираження вимог та відмов, тоді як англо-американська культура віддає перевагу безпосередності та прямоті. Для японської культури важливим є не образити почуття співрозмовника, не скривдити його [1].

Японська мова відрізняється більшою логічною суворістю, ніж інші мови, і пов'язано це з особливим ставленням японця до співрозмовника. Для японської мови характерною є особлива побудова висловлювання, в якій центром є співрозмовник [2, с. 321]. Японський мовленнєвий етикет віддає абсолютний пріоритет тому, хто говорить, надаючи йому всю повноту самовираження. А той, хто слухає, повинен приділяти належну увагу тому, як говорять і чому говорять [5, с. 91].

Вихований в дусі японського мовленнєвого етикету співрозмовник повною мірою цінує надану йому свободу самовираження і ніколи не зловживає цим, не допускаючи надто категоричних формулювань. Навпаки, він буде висловлювання таким чином, щоб той, хто слухає, міг висловити свою реакцію на нього. Обговорюючи проблему, японці не сперечаються, не заявляють, що попередній оратор не мав рації [5, с. 92].

В японській мові існує надзвичайно багато розвинена система особових займенників, близько 50 форм звернень в поважно-офіційному, високому, нейтральному, зниженому, дружньо-ввічливому, скромному, фамільярному стилі; близько 50 форм вітань, більше 40 форм вираження прощання, близько десяти форм вираження вдячності, більше 20 форм вибачень [2, с. 322].

Японська граматики дозволяє будувати висловлювання буквально, дивлячись на вираз обличчя співрозмовника, слідкуючи за його реакцією [2, с. 322].

Японці люблять порівняння. Найкращий комплімент, який ви можете від них почути, це те, що ви на когось схожі. До того ж, ця фігура не завжди приємна. Зазвичай доводиться дивуватися, в якому ж відношенні тебе порівнюють з кимось і як до цього сумнівного, на нашу думку, компліменту віднести [2, с. 332]. Крім того, японець уникає погляду прямо в очі співрозмовника, адже це вважається спадком феодалізму, а ще прямо дивилися в очі один одному лише вороги в смертельному бою. Коли ж ділова людина, європеєць або американець, в серйозній розмові зустрічає понурий або старанно відведений убік погляд японця, він неодмінно починає підозрювати останнього в нещирості або ж в незацікавленості до своєї особи. Брови та очі американця, наприклад, під час розмови жваві, і це надає співрозмовнику додаткову інформацію про його настрій, враження від розмови. На обличчі ж японця не помітно жодної емоції – це і є проявом ввічливості в його розумінні. Американець починає дратуватися, думаючи, що його не розуміють. Насправді японці не звикли зовнішньо проявляти свої почуття, переживання. Японець боїться завадити співрозмовнику вираженням своїх почуттів. Тому він усміхається, навіть якщо переживає горе [2, с. 333-335].

А. Вежбицька стверджує, що обов'язковою умовою ведення діалогу в японському етикеті є залишення фраз незакінченими, щоб їх міг завершити співрозмовник. Діалог же американців чи англійців – це протистояння двох характерів чи інтересів; англо-американська культура культивує принцип особистої незалежності, щоб ніщо не обмежувало свободи самовираження [1]. Якщо в загальноєвропейській мовленнєвій культурі діалог графічно можна зобразити у вигляді двох спрямованих один на одного векторів, то японський діалог – це два паралельні вектори [5, с. 93].

Порівнюючи англо-американську культуру з ізраїльською, польська дослідниця зазначає, що ізраїльська культура характеризується значно більшою прямоотою у висловленні думок.

Досить специфічними, на думку А. Вежбицької, є лінгвоетнічні особливості відмови. В ізраїльській культурі відмову прийнято висловлювати категорично – простим "ні". В англо-американській культурі відмова занурюється у контекст вибачення "я кажу ні, але не хочу, щоб Ви через це засмучувалися". В японському мовленнєвому етикеті слово "ні" неможливе за будь-яких обставин [1].

Що ж стосується особливостей сучасної англійської поведінки, то можна зазначити таке:

- як правило, спілкування відбувається, коли комуніканти знаходяться на невеликій відстані (зазвичай 1-3 м), тобто в межах хорошої чутності рівного, без підвищення тону голосу. Збільшення дистанції між комунікантами активізує невербальні форми спілкування (усмішка, "eye-brow flash", жести, нахил голови та ін.);
- під час контактного спілкування комуніканти найчастіше знаходяться в положенні лицем один до одного, можуть стояти або сидіти;

- інтонація англійського речення відіграє надзвичайно важливу роль в мовленнєвій поведінці в якості елемента спілкування; інтонацію англійського речення можна назвати однією з основних, якщо навіть не найголовнішою з екстралінгвістичних характеристик мовленнєвої комунікації, яка повною мірою відображає національно-культурну специфіку англійської мовленнєвої поведінки. В якості основної інтонаційної моделі для ситуацій повсякденного спілкування можна виділити "зниження – підвищення" тону;
- усмішка, яка часто супроводжується характерним рухом "eye-brow flash", надає спілкуванню дружній, доброзичливий настрій. Англійці посміхаються не через надлишок почуттів, а тому, що так заведено;
- усмішка і привітний жест рукою, без сумніву, найпомітніші прояви англійської немовленнєвої поведінки у всіх відношеннях;
- наявність розвиненої і високоорганізованої мовної знакової системи, яка повною мірою задовольняє потреби людського спілкування, значною мірою обмежує можливості використання невербальних засобів в процесі комунікації;
- комуніканти, адресант і адресат беруть однаково активну участь у спілкуванні;
- однаковий статус адресанта і адресата в процесі спілкування підкреслює соціальну рівність партнерів; словесні форми, що використовуються у ситуаціях повсякденного спілкування, не можуть служити в якості ознаки різних соціальних груп, наприклад, житель міста – села, чоловік – жінка, старий – молодий та ін.;
- мовні форми і паралінгвістичні знаки, що використовуються у спілкуванні, підкреслюють ввічливе ставлення адресанта до адресата і навпаки; разом з тим головною тональністю спілкування для знайомих, друзів буде "ти"-спілкування, яке відповідає зверненню на ім'я – "first-name".

Отже, можна виділити дві тенденції, що проявляються в сучасній англійській мовленнєвій поведінці:

1. створення та інтенсивне використання мовленнєвих штампів, стереотипів для ситуацій повсякденного спілкування;
2. тенденція до індивідуалізації, яка проявляється у тому, що комуніканти прагнуть "оживити" стереотипні формули спілкування, надати їм емоційнішого, довірливішого звучання; з цієї метою використовуються різноманітні прийоми, наприклад, комуніканти уникають повторення однакових форм, суть висловлювання виділяється за допомогою різноманітних паралінгвістичних засобів (міміка, жести та ін.) [5, с. 131-134].

Що ж стосується американської мовленнєвої поведінки, то слід зазначити, що історично в США склалась етнічна система на англійській основі. Тому ми в основному говоримо про британсько-американську систему комунікативної поведінки.

Американці, окрім використання стандартних вербальних засобів спілкування, часто застосовують невербальні. Так, усмішка, попри безліч вербальних форм вітання, є найдоречнішою формою вітання з людиною, з котрою американець офіційно незнайомий. Взагалі, американець може привітатися – усміхнутися незнайомій людині, яка випадково зустрівлася з ним поглядом.

Частотність використання різноманітних невербальних сигналів, що слугують "запрошенням до розмови" (усмішка, потискування рук) в США територіально різняться. Так, у містах Півдня і Заходу, де люди більше пов'язані одні з одними, можна сказати, переважає гостинність, і такі сигнали, як усмішка, підморгування, загальноприйняті. І тому Нью-Йорк вражає мешканців південних штатів своєю байдужістю. Усмішка ж у китайців – прояв згоди або вітання, а не почуття радості, як у європейців [2, с. 275, 344].

Цікаво, що порівнюючи поведінку німців та американців, можна відзначити, що якщо американець вважає усмішку цілком природною формою вітання з незнайомою людиною, то, наприклад, для німців усмішка – ознака симпатії, особливої теплоти. Спостерігаючи, як американець посміхається щоразу, він вважатиме його нещирим і нерозумним. Для німця звичніше потискування рук. Проте в США цей жест характерний скоріше для офіційних випадків. В багатьох європейських країнах чоловіки потискують руки частіше, ніж у США. [2, с. 275-276].

Для європейського культурного ареалу ступінь близькості комунікантів визначає вибір звернення. Ступінь близькості описується поняттями "свій – чужий", "знайомий – незнайомий". Тональність спілкування (ступінь дотримання етикетних норм) також береться до уваги. Вченими було розроблено шкалу тональностей спілкування (на прикладі Угорщини) [3, с. 273]:

Висока тональність спілкування у сфері лише формальних суспільних структур (урочисті, зібрання та ін.).

Нейтральна тональність спілкування комунікативних актів в офіційних установах сучасної Угорщини між працівником даного закладу і відвідувачем.

Прикладом *нейтрально-буденної тональності* може слугувати тональність спілкування в магазині, трамваї, тролейбусі між клієнтами і обслуговуючим персоналом.

Фамільярна тональність спілкування більшості сучасних угорських сімей.

Вульгарна тональність спілкування комунікативних актів, що відбуваються зазвичай без суворого соціального контролю і які "надають право" використання вульгаризмів.

У більшості ситуацій угорці під час спілкування використовують займенник "ти". Його вживання залежить (і / чи) від віку (і / чи) від ступеня знайомства. Але це правило втрачає свою силу в ситуаціях фамільярного або вульгарного характеру; в таких випадках вживання займенника "ти" не залежить від ступеня знайомства чи віку.

Добре знайомі люди в більшості випадків звертаються один до одного на "ти". В таких випадках не використовується така форма звертання, як "пан". Жінки частіше, ніж чоловіки, звертаються одна до одної на "ти" (навіть у ситуації ділового спілкування) [2, с. 195].

Сучасні угорці володіють більшим набором форм вітання і прощання, ніж, скажімо, сучасні росіяни. Очевидно, цей факт пояснюється тим, що на даний момент в російському середовищі рідко вживаються ті вітання і прощання, які широко використовувалися в минулому. Тоді як у сучасних угорців більшість форм вітання і прощання лише звузили сферу свого застосування, проте не вийшли з ужитку повністю [2, с. 214].

Однією з цікавих особливостей корейської мови є наявність у ній так званих форм ввічливості. Особливо важливе значення форми ввічливості мають в усній мові, а також зберігають важливу роль в епістолярному, літературно-художньому і навіть газетно-публіцистичному стилях писемної мови. Певну роль відіграють форми ввічливості і в діловій переписці [2, с. 306].

Під час спілкування корейців завжди приділяється більше поваги та уваги незнайомій людині, ніж знайомій. Цікавим також є той факт, що корейські жінки особливо ввічливі у висловлюваннях і турботливі у вчинках. На роботі заведено навіть із родичами та близькими розмовляти так, як і з іншими співробітниками, які займають відповідні посади [2, с. 308].

Категорія звернень є також складовим компонентом форм ввічливості в корейській мові. Зі звернення до співрозмовника часто починається мовленнєвий контакт. У зверненні задається "тон" всієї подальшої розмови [2, с. 310].

Вживаючи в мові ввічливу форму поваги, людина не може звернутися до співрозмовника через займенник 2-ої особи. Відповідних займенників в корейській мові немає. Тому в такій ситуації прийнято звертатися до співрозмовника, називаючи його посаду і додаючи слово "пан" або посаду з суфіксом "дорогий". В сім'ях, як правило, звертаються один до одного, використовуючи категорії, що вказують на родинні стосунки. Характерною ознакою нездорової атмосфери в сім'ї є звернення її членів один до одного на ім'я (по-батькові у корейців немає) [2, с. 311].

Слід також зазначити, що дистанція спілкування виявляється культурологічно важливою: американці часто жаліються, що іноземці (араби, наприклад) підходять до них надто близько під час розмови, англійці в свою чергу вважають, що американці стоять надто близько до співрозмовника, говорять надто голосно і не дивляться співрозмовнику в очі [7, р. 142-143]. Аналізуючи невербальну поведінку німців, Е.Т. Холл вказує на звичку німців тримати двері закритими; в американців двері, зазвичай, завжди широко відкриті. Знаходячись на порозі, людина вважається всередині приміщення, на думку німця, і ззовні, на думку американця [7, р. 133]. Французи, на думку Е.Т. Холла, звикли

спілкуватися один з одним на вулиці, в кафе і ресторани, оскільки вдома у француза часто немає місця.

Висновки. Отже, конкретні умови життя кожного народу, його історія диктують йому свої закони раціональної поведінки і дотримання порядку в спільноті. Оцінка мовленнєвої ситуації і прагнення до прояву індивідуальності, тобто баланс самоствердження і стримання вияву особистості в мовленнєвих діях неповторні для будь-якої мови, і на це потрібно звертати особливу увагу як для розуміння загальної картини і логіки мовленнєвого спілкування даного суспільства, так і для побудови типології мовленнєвої діяльності народів світу [5, с. 97]. Недостатнє розуміння мовленнєвої поведінки певного народу може призвести до значних проблем у процесі комунікації, створюючи при цьому смисловий бар'єр між комунікантами. Тому дослідження даного питання надзвичайно важливе для сучасного процесу спілкування. В перспективі можливі подальші ґрунтовні дослідження не лише вербальних, а й невербальних засобів спілкування в етнопсихологічному контексті.

1. *Вежбицькая А.* Сопоставления культур через посредство лексики и прагматики / А. Вежбицька. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 272 с.
2. Национально-культурная специфика речевого поведения / [Леонтьев А.А., Тарасов Е. Ф., Сорокин Ю. А. и др.; ред. Коллегия : д-р филол. наук А. А. Леонтьев и др.]; АН СССР, Институт языкознания. – М.: Наука, 1977. – 352 с.
3. *Тарасов Е. Ф.* Социолингвистические проблемы теории речевой коммуникации. "Основы теории речевой деятельности" / Е.Ф. Тарасов. – М., 1974. – 273 с.
4. *Тарланов З. К.* Язык и культура / З.К. Тарланов. – Петрозаводск, 1984. – 104 с.
5. Этнопсихоллингвистика / [Сорокин Ю. А., Марковина И. Ю., Крюков А.Н. и др.]; отв. ред. Ю. А. Сорокин; АН СССР, Институт языкознания. – М.: Наука, 1988. – 190 с.
6. Этнопсихоллингвистика [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.i-u.ru/biblio/archive/beljanin_psi/04.aspx
7. E. T. Hall. The Hidden Dimension / E.T. Hall. – N. Y., 1966. – 240 P.

The national cultural specific character of different linguocultural communities which influences the results and efficiency of communication both on verbal and nonverbal levels are investigated in this article. The peculiarities of national psychology and culture of some peoples are analysed. The connection of national culture with speech intercourse is investigated.

Key words: *speech behaviour, cultural tradition, speech etiquette, the culture of communication, linguoethnic peculiarities, communicators, the process of communication, nonverbal behaviour.*